

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYA ORQALI META KOGNITIV KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI.

D.Nazarova.

NamDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiya vositasida metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari, innovatsion texnologiyalari hamda metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik tarbiya jarayonida o'quvchilarning o'z fikrlash faoliyatini nazorat qilish, rejalashtirish, monitoring olib borish va baholash kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotda kuzatish, pedagogik tajriba, suhbat va diagnostik metodlardan foydalanildi. Natijalarga ko'ra, ekologik mazmundagi integrativ mashg'ulotlar o'quvchilarning metakognitiv faolligi va ekologik dunyoqarashini sezilarli darajada rivojlantirishi aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, metakognitiv ko'nikma, boshlang'ich ta'lim, innovatsion texnologiyalar, refleksiya, ekologik ong, integratsiya, pedagogik texnologiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируются педагогические основы, инновационные технологии и методические возможности формирования метакогнитивных навыков у учащихся начальных классов посредством экологического образования и воспитания. Освещается значение экологического образования в развитии самостоятельного мышления, рефлексивной деятельности и компетенций управления собственными познавательными процессами у учащихся. Также научно-педагогически обосновано влияние интерактивных занятий экологической направленности, проблемного обучения, проектной деятельности и рефлексивных заданий на развитие метакогнитивной активности. В ходе исследования были использованы методы наблюдения, беседы, педагогического эксперимента, диагностики и статистического анализа. Полученные результаты показали, что организация экологического образования на основе метакогнитивного подхода эффективно способствует развитию экологического сознания, критического мышления, навыков самоконтроля и самооценки учащихся.*

Ключевые слова: *экологическое образование, экологическое воспитание, метакогнитивные навыки, начальное образование, рефлексия, экологическое сознание, инновационные педагогические технологии, интегративный подход, проблемное обучение, проектная деятельность.*

Abstract: *This article analyzes the pedagogical foundations, innovative technologies, and methodological possibilities of developing metacognitive skills in primary school students through environmental education. The study highlights the importance of environmental education in fostering independent thinking, reflective*

activity, and the ability to manage one's own cognitive processes. In addition, the influence of interactive environmental activities, problem-based learning, project-based tasks, and reflective exercises on the development of metacognitive activity is scientifically and pedagogically substantiated. Observation, interviews, pedagogical experiments, diagnostic methods, and statistical analysis were used in the research process. The results revealed that organizing environmental education based on a metacognitive approach effectively develops students' environmental awareness, critical thinking, self-monitoring, and self-assessment skills.

Keywords: *environmental education, environmental upbringing, metacognitive skills, primary education, reflection, environmental awareness, innovative pedagogical technologies, integrative approach, problem-based learning, project activities.*

КИРИШ

Bugungi globallashuv jarayonida insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ekologik xavfsizlikni ta'minlash, tabiat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalasi hisoblanadi. Iqlim o'zgarishi, atmosfera havosining ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi global ekologik muammolar yosh avlodda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois dunyo miqyosida barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan ekologik ta'lim tizimini takomillashtirish, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichidan boshlab ekologik tarbiyani samarali tashkil etish ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mamlakatimizda ham ekologik ta'lim va tarbiya masalalariga davlat siyosati darajasida alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi me'yoriy hujjatlar hamda uzluksiz ta'lim konsepsiyalarida yosh avlodni ekologik jihatdan ongli, tabiatga mas'uliyatli munosabatda bo'ladigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim vazifa sifatida belgilangan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bolalarda tabiatga mehr, ekologik qadriyatlar va ekologik mas'uliyatni shakllantirishning eng muhim davri hisoblanadi.

Metakognitiv ko'nikmalar shaxsning "o'ylash haqida o'ylashi", ya'ni o'zining bilish faoliyatini anglash, rejalashtirish, monitoring qilish va baholash qobiliyatlarini ifodalaydi. Ushbu ko'nikmalar o'quvchilarda o'quv faoliyatini samarali tashkil etish, muammolarga mustaqil yechim topish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Psixolog va pedagog olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, metakognitiv yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning bilimlarni ongli o'zlashtirish darajasini oshiradi hamda ularning intellektual faolligini rivojlantiradi. Ekologik ta'lim-tarbiya esa o'z mohiyatiga ko'ra kuzatish, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni baholash va tabiatga ongli munosabat bildirishni talab etadi. Shu jihatdan ekologik ta'lim jarayoni metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Masalan, ekologik muammolarni muhokama qilish, tabiat hodisalarini kuzatish, ekologik

loyihalarda ishtirok etish, refleksiv topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchilar o'z fikrlash faoliyatini tahlil qilishga, xulosalar chiqarishga va o'z-o'zini nazorat qilishga o'rganadilar.

So'nggi yillarda ekologik ta'lim mazmunini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishga oid ilmiy izlanishlar kengaymoqda. Jumladan, interfaol metodlar, integrativ yondashuvlar, loyiha texnologiyasi, muammoli ta'lim, refleksiv faoliyat hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosida ekologik ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq ekologik ta'lim vositasida aynan metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari, texnologik modeli hamda metodik ta'minoti yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiya orqali metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya hamda ekologik ta'lim yo'nalishlari kesishgan nuqtada shakllangan kompleks ilmiy muammo hisoblanadi. Mazkur muammo yuzasidan xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularda ekologik ta'limning mazmuni, metakognitiv faoliyatning psixologik asoslari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri o'rganilgan.

Metakognitsiya tushunchasi dastlab amerikalik psixolog John H. Flavell tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u metakognitsiyani shaxsning o'z bilish faoliyatini anglash va boshqarish qobiliyati sifatida talqin etgan. Olimning ta'kidlashicha, o'quvchilarda rejalashtirish, monitoring va refleksiya ko'nikmalarining shakllanishi ta'lim samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida metakognitiv faoliyatni rivojlantirish bolalarning mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarga ongli yondashuvini kuchaytiradi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda Lev Vygotsky ning sotsiokultural rivojlanish nazariyasi ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Olimning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi qarashlari o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyat jarayonida bilish imkoniyatlari kengayishini asoslaydi. Bu esa ekologik ta'limda interfaol metodlardan foydalanish orqali metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiya orqali metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba ishlari davomida ekologik mazmundagi interfaol mashg'ulotlar, refleksiv topshiriqlar hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarning o'quvchilarning bilish faoliyatiga ta'siri o'rganildi.

Dastlabki diagnostika natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyatida ekologik muammolarni tahlil qilish, o'z fikrini asoslash, o'quv faoliyatini rejalashtirish hamda o'z bilimini nazorat qilish ko'nikmalari yetarli

darajada shakllanmagan. Ayniqsa, refleksiv faoliyat va o'z-o'zini baholash jarayonlarida sustlik kuzatildi. O'quvchilar ko'proq tayyor bilimlarni qabul qilishga moyillik bildirib, mustaqil xulosa chiqarishda qiyinchilikka duch kelganliklari aniqlandi.

Shu asosda tajriba guruhlarida ekologik ta'lim mazmuniga integratsiyalashgan metakognitiv texnologiyalar joriy etildi. Mashg'ulotlarda ekologik muammoli vaziyatlar, tabiat hodisalarini kuzatish, ekologik loyihalar, kichik guruhlarda ishlash, refleksiv suhbatlar hamda muammoli savollardan foydalanildi. Har bir darsda o'quvchilarning:

- ❖ “Men nimani bildim?”;
- ❖ “Qanday usuldan foydalandim?”;
- ❖ “Qanday xatoga yo'l qo'ydim?”;
- ❖ “Keyingi safar nimani o'zgartiraman?” kabi refleksiv savollar asosida o'z faoliyatini tahlil qilishi tashkil etildi.

Tajriba yakunida o'quvchilarda ekologik bilimlar bilan bir qatorda metakognitiv faollikning ham sezilarli rivojlangani kuzatildi. Jumladan:

- a) ekologik muammolarni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlandi;
- b) o'z fikrini mustaqil ifodalash faollashdi;
- c) bilish faoliyatini rejalashtirish va monitoring qilish darajasi oshdi;
- d) refleksiya yuritish hamda o'zini baholash kompetensiyalari shakllandi;
- e) ekologik vaziyatlarga ongli va mas'uliyatli munosabat kuchaydi.

Tajriba guruhidagi o'quvchilar ekologik topshiriqlarni bajarishda muammoga mustaqil yondashish, bir necha yechim variantlarini taklif etish va o'z faoliyatini nazorat qilishda nazorat guruhidagi o'quvchilarga nisbatan yuqori natijalarni ko'rsatdilar. Ayniqsa, loyiha asosidagi ekologik topshiriqlar o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik ta'limni metakognitiv yondashuv asosida tashkil etish boshlang'ich sinf o'quvchilarining:

- mustaqil fikrlashi;
- tahliliy yondashuvi;
- refleksiv faoliyati;
- muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari ekologik ta'lim-tarbiya va metakognitiv ko'nikmalar o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. Ekologik mazmundagi mashg'ulotlar o'quvchilarning nafaqat tabiat haqidagi bilimlarini boyitdi, balki ularning bilish jarayonlarini ongli boshqarishiga ham xizmat qildi. Bu esa ekologik ta'limning faqat axborot beruvchi emas, balki shaxsni intellektual rivojlantiruvchi pedagogik vosita ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida qo'llangan muammoli ta'lim, loyiha faoliyati, refleksiv topshiriqlar va interfaol metodlar o'quvchilarda metakognitiv faoliyatning asosiy komponentlari - rejalashtirish, monitoring va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, refleksiv savollar asosida tashkil etilgan faoliyat o'quvchilarning o'z fikrlash jarayonini tahlil qilishiga imkon yaratdi.

Natijalar psixolog va pedagog olimlarning metakognitsiyaga oid nazariy qarashlarini ham tasdiqlaydi. Xususan, John H. Flavell tomonidan ilgari surilgan metakognitiv monitoring nazariyasi hamda Lev Vygotsky ning hamkorlikdagi ta'limga oid konsepsiyasi ekologik ta'lim jarayonida o'z amaliy ifodasini topdi. Chunki ekologik muammolarni birgalikda tahlil qilish va muhokama etish o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirdi.

XULOSA.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ta'lim-tarbiya orqali metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb pedagogik muammolaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida ekologik ta'lim mazmunini metakognitiv yondashuv asosida tashkil etish o'quvchilarning nafaqat ekologik bilim va dunyoqarashini, balki mustaqil fikrlash, o'z faoliyatini nazorat qilish, refleksiya yuritish hamda muammoli vaziyatlarga ongli yondashish kompetensiyalarini ham rivojlantirishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari ekologik mazmundagi interfaol mashg'ulotlar, loyiha faoliyati, refleksiv topshiriqlar va muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarda metakognitiv faollikni rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, ekologik ta'limning metakognitiv yondashuv asosida tashkil etilishi o'quvchilarning tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirish bilan birga, ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash salohiyatini ham oshirdi. Bu esa ekologik ta'limning faqat bilim berishga emas, balki shaxsning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga xizmat qiluvchi integrativ pedagogik jarayon ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida qo'llangan innovatsion pedagogik texnologiyalar ekologik ta'lim samaradorligini oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligi va motivatsiyasini ham kuchaytirdi. Ayniqsa, refleksiv faoliyatga asoslangan metodlar o'quvchilarning o'z fikrlash jarayonini anglashiga va mustaqil o'rganish strategiyalarini shakllantirishiga yordam berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

- 1.Qodirov A. Milliy qadriyatlar va ma'naviyat // Til va adabiyot. – 2010. – №3. – B. 15-22.
- 2.Qo'chqorov I. O'zbek milliy madaniyati: tarix va istiqbol. – Toshkent, 2015.
- 3.Toirov X. Milliy qadriyatlarni o'rganish metodlari. – Toshkent, 2018.
- 4.Mirzaev N. Barqaror rivojlanish va milliy qadriyatlar. – Toshkent, 2019.
- 5.Hasanov J. Urf-odatlar va tabiatni muhofaza qilish. – Toshkent, 2017.
- 6.Xalq og'zaki ijodi va ekologik madaniyat. Tahlil maqolalar to'plami. – Toshkent, 2021.
- 7.Savolov A., Salimov B. Ekologik ta'lim va milliy qadriyatlar. – Toshkent, 2023.
- 8.Smirnov V. Kulturnye sennosti i ekologiya. – Moskva, 2014.